

Andries Van den Abeele

Joseph De Busscher veilde boeken in Parijs (1799-1814)

Toen het revolutietijd werd, was Joseph De Busscher¹ (Brugge 6 oktober 1741-21 december 1824) al een kwarteeuw actief als Brugs drukker, uitgever, boekhandelaar en antiquair, in het huis *Den Braembosch* in de Predikherenstraat. Door zijn huwelijk in 1770 met Anna Van der Piet (Brugge, 26 mei 1741-28 juli 1804²) was hij aan het hoofd gekomen van de drukkerij van haar eerste echtgenoot, de geweldenaar en dronkaard³ Pieter De Sloovere (1712-1767)⁴, bij wie hij wellicht had gewerkt.

De opeenvolgende regimes hadden weinig of geen invloed op zijn activiteiten. Hij bleef boeken drukken en uitgeven en de advertenties die verschenen in zijn jaarlijkse almanak toonden aan dat hij ook als boekhandelaar actief bleef. Zijn naam kwam tevens in stijgende mate voor als deskundige samensteller van catalogi bij boekenveilingen.

Men deed vanaf 1770 en gedurende vele jaren op hem beroep voor het schatten van bibliotheken in nalatenschappen en voor het opstellen en drukken van verkoopcatalogi. In 1775 trad hij voor het eerst op bij het organiseren van een veiling. Hij stelde de catalogi

- 1 A. VISART, *Recherches sur les imprimeurs brugeois*, Brugge, 1928, p. 60; A. VIAENE, 'De drukkersfamilie De Busscher', in: *Biekorf*, 62 (1962), p. 33-40; A. VAN DEN ABEELE, 'De drukkersfamilie De Busscher', in: *Biekorf*, 82 (1982), p. 129-133; A. VAN DEN ABEELE, 'Joseph de Busscher', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Deel 12, Brussel, 1987, kol. 127-131; A. VAN DEN ABEELE, 'Drukker Joseph De Busscher: een bijkomende situering', in: *Biekorf*, 99 (1999), p. 544-545.
- 2 Anna Van der Piet werd in de crypte van de Sint-Walburgakerk begraven. Ondanks het verbod tot begraven in en rond kerken, dat al van de tijd van Jozef II dateerde, werden begrafenissen in kerken dus toch nog gedaan. Ze schijnt wel de laatste geweest te zijn in de Sint-Walburgakerk (GAILLIARD, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre occidentale*, Tome 3, Ste Walburge, Brugge, 1868).
- 3 J. D'HONDT, 'Een merkwaardige inkijs in het laatste levensjaar van drukker Pieter De Sloovere, 1767', in: *Brugs Ommeland*, 2008, p. 86-99.
- 4 A. VAN DEN ABEELE, Pieter de Sloovere, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, Deel 12, Brussel, 1987, kol. 684-690.

op, drukte ze en trad ook soms als veilingmeester op. De opheffing van talrijke kloosters en instellingen, met als eerste de jezuïetenkloosters en -colleges, zowel onder Jozef II als in de Franse tijd, en de klappen die een aantal vermogende families te verduren kregen, hadden onder meer tot gevolg dat massale hoeveelheden boeken te koop werden aangeboden. De Busscher werd hiervoor in Brugge de erkende specialist, samen met Cornelis De Moor, vooral nadat Joseph Van Praet vanaf 1790 geen opdrachten meer uitvoerde en in 1792 overleed.⁵

In tegenstelling tot andere Brugse drukkers en tot zijn zoon Guillaume De Busscher-Marlier (1774-1852) speelde Joseph De Busscher geen actieve rol tijdens de revolutiejaren: geen lidmaatschap van revolutiegezinde verenigingen, geen drukwerk voor revolutionaire personen en groepen of voor de nieuwe besturen. Vanaf 1793 werd hij door Guillaume bijgestaan en werd gewerkt onder de naam 'Joseph De Busscher en zoon'. In 1798 liet hij de zaak volledig over aan Guillaume, die helemaal de kaart trok van het Franse bewind. Joseph had in 1792 het statige herenhuis, dat de naam *De Cipers* droeg, gekocht in de Boomgaardstraat⁶. Hij was toen 55 en voelde zich nog niet tot het volledige rentenierschap geroepen. Hij bleef actief als antiquarisch boekenexpert. De veilingen uit die tijd droegen zijn naam niet meer, maar men mag aannemen dat de catalogi die bij Guillaume De Busscher-Marlier werden gedrukt, en geen auteursnaam droegen, door Joseph waren opgesteld. Af en toe werd hij trouwens nog vermeld als 'directeur de la vente'.

Ook buiten de veilingen wendden zich boekenliefhebbers of verkopers tot hem en De Busscher kocht wat ze hem aanboden. Als

- 5 P. DE LAEY, 'Boekenveilingen in Brugge, 1750-1810. Een repertorium van de gedrukte veilingcatalogi', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 142 (2005), p. 54-131.
- 6 B. BEERNAERT e. a., 'Boomgaardstraat 13', in: *Monument en Tijd, Open monumentendagen 2000*, Brugge, 2000, p. 23-25. In 1861 werd de woning gesloopt en werd door de aannemer Louis De Vestel-De Lille, naar een ontwerp van architect Isidore Alleweireldt een schitterend huis gebouwd dat, na gebruik als woonhuis, kraamkliniek en polykliniek, in 1997 is gerestaureerd tot Hotel Walburg.

Paris, le 20^e gr 1807

J'ai l'honneur d'en voyer a
Messieur De Busscher le Catalogue
d'une belle vente que je fais
au commencement de 1808. Je
l'invite a l'examiner et a le com-
muniqueo a ses amis, et notamment
a Messieur son filz.

S'il a quelques acquisitions a faire a cette
vente, je le prie de me en faire entièrement
a ses ordres. Je lui presente mes salutations
empressees
RENOUARD

"Brief (1807) van boekhandelaar Renouard aan Joseph De Busscher.

hij een voldoende hoeveelheid had verzameld, volgde een veiling. Hierbij hield hij het niet bij lokale verkopen maar kwam hij tot de overtuiging dat hij winstgevender zaken zou realiseren als hij boeken aanbood in Parijs. Dit idee bracht hem in geregeld contact met de Parijse boekhandelaars De Bure père et fils, waarmee hij zaken deed van 1799 tot in 1804 en met Antoine-Auguste Renouard over de periode 1805-1814. Grote hoeveelheden boeken werden door De Busscher naar Parijs gestuurd, waar ze voor zijn rekening werden geveild.

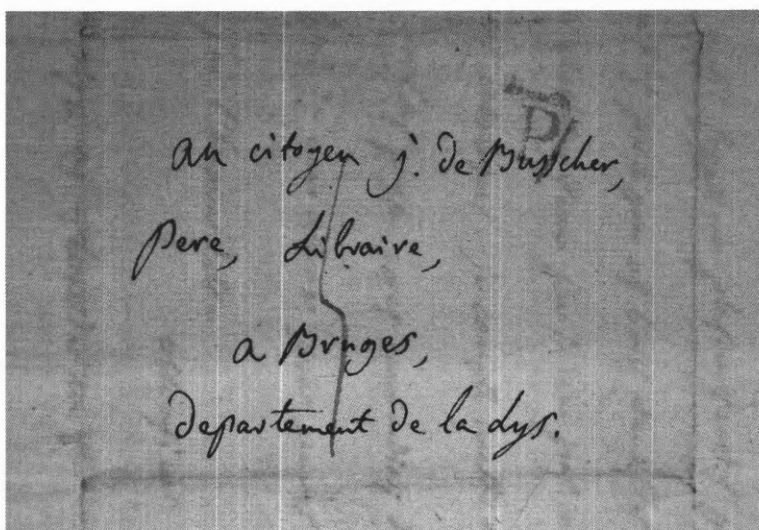
De relaties met deze beide uitgevers, boekhandelaars en antiquairs kennen we door een briefwisseling tussen hen en De Busscher die loopt van 16 april 1799 tot 25 mei 1804 voor De Bure en van 10 september 1805 tot 6 juni 1814 voor Renouard. De briefwisseling werd belangrijk genoeg bevonden binnen de familie De Busscher om er een ingebonden boekje van te maken. Ze kwam terecht bij de kleinzoon van Joseph De Busscher, rijksarchivaris Edmond De Busscher, en werd verkocht tijdens de veiling van diens bibliotheek in 1882. Onder catalogusnummer 746 staat namelijk vermeld: *Différentes lettres d'affaires autographes de De Bure père et fils, libraires à Paris et de A. A. Renouard (...), en un volume, petit in-4°*. Er kan niet aan getwijfeld worden dat het om de hier behandelde brieven ging. Deze briefwisseling is, naar aanleiding van de gemelde veiling, of later, terechtgekomen in de collecties van de Provinciale bibliotheek en archief⁷.

GUILLAUME DE BURE

Guillaume De Bure (10 mei 1734-14 februari 1820) behoorde tot een oude boekhandelaarsfamilie⁸. Zijn vader Jean De Bure (1702-1786) was boekhandelaar in Parijs. Zijn 'cousin germain' Guillaume-François De Bure (1732-1782) was specialist in oude drukken. De

7 BRUGGE, *Provinciale bibliotheek en archief, Tolhuis*, Aanwinstnummer A 28.944, catalogusnummer 9960. Het is niet uitgesloten dat kanunnik Adolf Duclos het bundeltje aankocht op de veiling Edmond De Busscher en het langs hem en Michiel English in de Provinciale bibliotheek terecht kwam.

8 *Encyclopédie des gens du monde: répertoire universel des sciences, des lettres et des arts*, Volume 7, Parijs, 1836.

Adressering van een brief van de Parijse boekhandelaar Guillaume Debure (1734-1820) aan Joseph De Busscher. In de periode 1799-1801 correspondeerden De Bure en De Busscher regelmatig met elkaar. (Provinciale Bibliotheek Tolhuis, Brugge - foto: Marc Ryckaert).

broer van de hier bedoelde Guillaume, François De Bure (1743-1802), was tijdelijk zijn vennoot. Zijn twee zoons, Jean-Jacques (1767-1847) en Marie-Jacques De Bure, volgden hem op in het vak, net als een zoon van François, Laurent De Bure (1775-1864), de uitgever van de succesvolle 'Bibliothèque de l'amateur'. Guillaume was getrouwd met Françoise Barrois, zus van boekhandelaar Louis-François Barrois (1748-1835) en dochter van boekhandelaar Marie-Jacques Barrois en van Marie Didot uit de gelijknamige bekende drukkersfamilie.

Bij het begin van de nieuwe eeuw bevond Guillaume zich in ongeveer dezelfde situatie als De Busscher. Hij was al decennia als boekhandelaar, uitgever, antiquair en veilingmeester gevestigd in Parijs en was op zijn 65ste aan het uitbollen en de zaak in handen aan het geven van zijn zoons. Ook hij hield zich nog vooral met antiquariaat en veilingen bezig.

Toen De Busscher hem op 16 april 1799 contacteerde, citeerde hij, als referentie, de Brugs-Parijse bibliothecaris Joseph-Basile Van Praet en vroeg aan De Bure zijn groeten aan hem te willen overmaken. Hij kende ongetwijfeld de vriendschapsbanden tussen De Bure en de zoon van zijn voormalige concurrent Joseph-Ignace Van Praet. Hij zal er wel niet bij verteld hebben dat hij in 1790 een meningsverschil met vader Van Praet voor de rechtbank had uitgevochten.⁹ Hij had aan De Bure ook aangekondigd dat zijn zoon Guillaume op hem een beroep zou doen tijdens zijn verblijf in Parijs, maar De Bure antwoordde dat hij hem weinig van dienst had kunnen zijn, omdat hij duidelijk zelf van alles goed op de hoogte was.

De Bure wilde graag ingaan op het voorstel van De Busscher om een boekenveiling voor hem te organiseren, want uit de lijst die hem was toegestuurd maakte hij op dat het ging om “de très bons ouvrages”. Hij deelde aan De Busscher mee wat het hem zou kosten: 6 à 7% voor de deurwaarder en veilingmeester (waarin waren begrepen: huur van de zaal, registratierechten, andere taksen, diensten van de griffier en de afroeper, enz.); 5% commissie voor De Bure voor onder meer het opstellen, drukken en verspreiden van de catalogi (hij rekende normaal 10% aan, zo schreef hij, maar vroeg slechts de helft aan boekhandelaars); transport van Brugge naar Parijs en eventueel terugsturen van onverkochte exemplaren. “*U zult een hogere opbrengst hebben dan wanneer u de boeken in Brugge zou verkopen*”, verzekerde De Bure. Natuurlijk, vervolgde hij, moet men er rekening mee houden dat heel wat onderwerpen (bijv. theologie en Franse geschiedenis) aanzienlijk minder opbrachten dan vóór de revolutie. Andere onderwerpen (mathematica, klassieke auteurs, natuurwetenschappen, boeken met gravures) hielden stand.

De Busscher antwoordde met twee brieven waarin hij nog supplementaire informatie bezorgde over wat hij zou sturen. Het ak-

9 A. VAN DEN ABEELE, ‘De Brugse drukker-uitgever Joseph Van Praet (1724-1792) en zijn tijd’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 133 (1996), p. 98-138.

koord kwam er snel en werd bij schrijven van 7 juni 1800 (dat hij echter pas op 11 juli vervulde en verstuurde) door De Bure bevestigd. De Busscher liet er geen gras over groeien. Op 9 augustus kon De Bure hem al laten weten dat twaalf kisten met boeken en de steekkaarten waarop ze beschreven werden, goed waren aangekomen. De catalogus werd opgemaakt, gedrukt en verspreid¹⁰. De veiling had plaats op 23 oktober 1800 en kende 23 vacaties voor 1844 catalogusnummers, hetzij een 80-tal nummers per vacatie. Elke dag stuurde De Bure de lijst van wat de geveilde boeken hadden opgebracht.

De Busscher was opgetogen over het resultaat. Zeker, op een honderdtal boeken (theologie, jurisprudentie, geschiedenis), verloor hij flink, maar hij berekende dat de totaliteit hem een mooie winst had opgeleverd. Hij stelde dus in het vooruitzicht dat hij over enkele maanden een nieuwe zending zou kunnen sturen. De brief van De Busscher leert ons tevens dat hij zelf ook aankopen deed in Parijs. Hij vroeg immers aan De Bure om voor zijn rekening de betaling uit te voeren van een kist met gravures die hij had aangekocht bij Basan Frères in Parijs¹¹.

Enkele dagen na de veiling kon De Bure de afrekening laten worden. De opbrengst beliep 20.476 goudfranken, met dien verstande dat De Bure zelf voor 3.617 fr. boeken had aangekocht, teneinde de vraag te ondersteunen. Het was werkelijk een mooie verkoop geweest, verzekerde hij, met over het algemeen prijzen die aan vroegere tijden deden denken.

- 10 *Catalogue des livres rares et bien conditionnés du citoyen *** [De Busscher], dont la vente se fera le 1er brumaire an IX [23 octobre 1800], & jours suivants, à quatre heures de relevée, dans la salle du citoyen Sylvestre, rue des Bons-Enfants, n°12, Paris, Guillaume De Bure l'aîné, an IX, (1800)*. Ik vond deze zeldzame catalogus te koop aangeboden in 2012 door de Librairie Historique F. Teissède, Parijs, voor 3.000 euro.
- 11 De briefwisseling met dit huis is vermeld in de veilingscatalogus Edmond De Busscher onder nr 749: *Basan Frères, marchands d'estampes à Paris. Différentes lettres d'affaires, en un vol. in 4°*. Antoine-Simon-Ferdinand en Henry-Louis Basan, opvolgers van hun vader Pierre-François Basan (1723-1797), dreven handel tot in 1809.

De Busscher dankte voor de goede zorgen en met zijn brief van 21 december 1800 verhoopte hij spoedig betaald te worden. Dit bleek echter een ander paar mouwen. Pas twee jaar later, op 22 september 1802, kwam De Bure met uitleg over de vertraging. De veilingmeester Lejeune, die de betalingen van de kopers had geïnd, had het geld gebruikt voor eigen uitgaven. De Bure had hem stevig aangepakt over dit misbruik van vertrouwen. Hij raadde nochtans aan geduld te nemen omdat Lejeune bemiddeld was. Hij bezat onroerende goederen, onder meer een eigendom dat hij tegen 160.000 livres te koop aanbod. Hem voor de rechtbank dagen zou alleen maar kosten met zich meebrengen.

Ondertussen was er op 8 maart 1802 al een tweede veiling geweest. Er wordt hierover niet veel gezegd in de bewaarde briefwisseling en de enige aanwijzing hiervoor is dat De Busscher op 16 november 1801 aan De Bure vroeg hem enkele exemplaren van de catalogus te sturen zodra die gedrukt was. Anderzijds heeft op het exemplaar van de veiling die die dag plaatsvond en in de Bibliothèque nationale wordt bewaard, iemand bijgeschreven 'collection De Busscher Hamard', waarbij Hamard de naam van een andere aanbrengrer van boeken voor deze veiling kan geweest zijn¹².

De Bure had alvast geen zin meer om nog voor De Busscher als tussenpersoon op te treden en verzocht hem voortaan zelf rechtstreeks verkopen toe te vertrouwen aan een deurwaarder-veilingmeester. Hij verklaarde zich niet bij machte er een aan te bevelen, want hij kende die heren onvoldoende. Hij maakte er zich duidelijk op die manier van af. . .

Tegen oktober 1802 had De Busscher al kleine voorschotten ontvangen, eenmaal 2.000 fr. en een andere maal 1.000 fr. Ondertussen had hij toch weer tien kisten met boeken naar De Bure gestuurd en die gaf de indruk dat hij er zich toch nog zou om bekommeren. In december ontving De Busscher nogmaals 1.500

12 A Paris, chez G. Debure, libraire de la Bibliothèque nationale, rue Serpente n° 6, An X (1802), VII-214 p.

fr. en in januari 1803 1.000 fr. De Bure deelde anderzijds mee dat hij de catalogus zou opstellen van de hem toegestuurde boeken. Maar er gebeurde niets en in mei 1803 liet de Bure weten dat hij nog niet aan de catalogus van de derde zending De Busscher was begonnen. Maar, voegde hij er aan toe, hij hoefde daarover niet te mopperen, want er heerste crisis en de boeken werden over het algemeen fel onder de normale prijs verkocht, zodat hij met te wachten kon verhoppen dat ze weer zouden stijgen. In juli vroeg De Bure opnieuw geduld, zowel voor de afrekening met Lejeune als voor de veiling van de nieuwe zending. Het antwoord van De Busscher op 23 augustus 1803 gaf, in beleefde termen, uiting aan zijn ongeduld over het aanslepende conflict met Lejeune en aan zijn onbegrip over de zachtheid van De Bures aanpak. Niettemin stelde hij een derde en een vierde veiling in het vooruitzicht.

Die derde veiling werd alvast gehouden en briefwisseling hierover en over de zaak Lejeune vond plaats. Dat kunnen we opmaken uit de brief van De Bure van 25 mei 1804 die rekeningen presenteerde en zich tevens beklaagde over de verwijtende toon van vorige brieven van De Busscher. Dat deze op de derde en vierde veiling 4.000 fr. had verloren had hij alleen maar aan zichzelf te danken, want hij had, tegen het advies van De Bure, veel te veel 'kleingood' gestuurd waar weinig belangstelling voor was.

Hoe dan ook, De Bure was de kritiek beu en liet aan De Busscher weten dat de vierde veiling nu echt zijn laatste tussenkomst was geweest en hij geen verdere opdrachten meer zou aanvaarden. Dit betekende meteen het einde van de betrekkingen tussen Joseph De Busscher en het huis De Bure et fils.

Er dient hier nog te worden aan toegevoegd dat De Busscher in november 1801 een kist met gravures had gestuurd, met verzoek ze te veilen. De Bure verklaarde zich hiervoor incompetent en gaf de kist door aan Regnault¹³, specialist van de gravureveilingen. Er moet begin 1802 een verkoop geweest zijn van een deel van die

13 Het ging om François-Léandre Regnault-Delalande (1762-1824).

gravures, nadat Regnault had laten weten dat sommige waarde-loos waren en hij ze zou terugsturen.

ANTOINE-AUGUSTIN RENOUARD

De Busscher was door het einde van zijn relatie met De Bure niet ontmoedigd. Weduwnaar geworden in juli 1804 kon hij wellicht nog méér tijd aan de boeken besteden. Hij wilde alvast graag verder veilingen in de Franse hoofdstad organiseren. Hij trok dan ook begin september 1805 naar Parijs om een andere verkoper te zoeken. Hij vond die in de persoon van Antoine-Augustin Renouard (Parijs, 21 september 1765-Saint-Valéry, 15 december 1853)¹⁴. Gevestigd in de Rue Saint-André-des-Arts, was Renouard nog maar enkele jaren actief als uitgever en boekhandelaar en zal dus wellicht met belangstelling de mogelijkheid van een bijverdienste hebben overwogen. Hij besprak de condities en bevestigde die in de brief van 10 september 1805 die hij aan De Busscher liet afgeven in zijn verblijfplaats op de Rive droite, bij traiteur Gillé in de Rue Jean-Jacques Rousseau. Zijn commissie bedroeg 15%, maar hierin was alles begrepen: catalogus, veilingmeester, griffier, afroeper, enz. Hij voegde eraan toe dat hij over een ruim netwerk van correspondenten beschikte over gans Europa aan wie hij zijn catalogi stuurde, wat gunstig de prijzen van zijn veilingen beïnvloedde.

Een eerste zending boeken vanuit Brugge vond plaats in 1806 en werd geveild in de herfst. De opbrengst totaliseerde 13.973 goudfranken. Of er nog veilingen volgden in 1807 en 1808 is niet duidelijk: er is alvast geen briefwisseling over bewaard. Wel werd een veiling gehouden in 1809. Een brief van Renouard van 2 september 1810 vermeldde immers de aankomst van een zending die hij interessanter vond dan de vorige. Hij zou die klaarmaken voor veiling in maart 1811. Nochtans waren heel wat belangrijke veilingen aangekondigd en hij vroeg zich af of november geen beter tijdstip was. Uiteindelijk ging de verkoop toch door vanaf 18 maart en duurde veertien dagen.

14 M.N. BOUILLET & A. CHASSANG (red.), 'Antoine-Augustin Renouard', in: *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*, 1878.

Het liep slecht af. *“Van mijn leven heb ik geen ongelukkiger veiling meegemaakt”* liet Renouard weten. Een grote hoeveelheid boeken had geen koper gevonden. *“Uw aanbod was te simpel en te sober”*, vond hij. *“Deze tijd is er één van luxe en klinkklank, men moet in alles schitteren, à tort et à travers schitteren, of zo niet kijkt men niet naar u om”*. De totale opbrengst bedroeg 5.970 fr.

Werden nog verdere zendingen uitgevoerd in 1812 en 1813? Er is geen briefwisseling hieromtrent. De relaties waren zeker niet verbroken, want in de lente van 1814 werd opnieuw een veiling gehouden, waarvan Renouard afrekening bezorgde. Het was weer geen succes en dit grotendeels omwille van de omstandigheden. Half april was Napoleon afgetreden en naar het eiland Elba verbannen. Veel van zijn aanhangers hadden Parijs verlaten. De nieuwe machthebbers, getrouwen van Lodewijk XVIII, begonnen nog maar pas terug te keren. Geallieerde troepen bezetten de Franse hoofdstad. Er waren dus wellicht niet zoveel bewoners die zich aan boekenveilingen interesseerden. Niet alleen waren de prijzen laag gebleven maar de betalingen kwamen slechts moeizaam binnen en de betalingstermijnen waar om werd verzocht waren ongewoon lang. De Busscher moet er zijn beklag over gemaakt hebben, want Renouard antwoordde hem dat hij alles in het werk had gesteld om zijn belangen te behartigen en er verder ook niets kon aan doen.

Dit was het einde van de correspondentie tussen De Busscher en Renouard, althans voor zoveel de brieven die in het provinciaal archief bewaard worden ervan getuigen.

INTERNATIONALE BOEKENVERKOOP

De hier behandelde brieven laten ons toe een aspect te belichten van het intellectuele leven onder het Franse keizerrijk. Boeken leken toen evenveel en misschien nog méér dan voordien van eigenaar te veranderen. Ondanks de plunderingen door de Franse overheerser en de drainering naar openbare bibliotheken bleven nog heel wat boeken in omloop en werden ze te koop aangeboden. Er waren natuurlijk regelmatig veilingen in Brugge, Gent,

Brussel of elders in de Zuidelijke Nederlanden. Als De Busscher zich echter de moeite getroostte om belangrijke hoeveelheden boeken naar Parijs te sturen, dan is het onvermijdelijk omdat de lokale markt verzadigd was en hij op de veel belangrijker markt in de hoofdstad een betere omzet en hogere prijzen verhoopte. De briefwisseling toont aan dat zijn verwachtingen maar gedeeltelijk werden ingelost.

De activiteit toont het internationale karakter aan van het verhandelen van boeken, met Parijs als het centrum ervan. Ondanks de bureaucratische en soms pietluttige formaliteiten die met de zendingen gepaard gingen, en waar zowel De Busscher als zijn Parijse correspondenten zich over beklagden - "*Après des démarches sans nombre et des heures entières passées dans les bureaux*", schreef Renouard in 1811 - gebeurden verzendingen met tamelijk grote snelheid en kwamen de volumineuze kisten zonder averij ter bestemming.

De Busscher kocht aan wat hem ter plekke werd aangeboden en betaalde hiervoor waarschijnlijk eerder geringe prijzen. Als men vaststelt dat de veilingen in Parijs meestal een paar weken in beslag namen (de eerste vereiste 23 vacaties), moet men er wel uit besluiten dat het om een niet onbelangrijke hoeveelheid boeken ging die telkens van Brugge naar Parijs vertrok. Op die manier integreerde een plaatselijke antiquair zich in de grote herverdeling op internationale schaal van het boekenbezit, een gevolg van de revolutionaire bewegingen met plunderingen en opeisingen, sluitingen van kloosters en allerhande instellingen, aftakeling van oude fortuinen. Anderzijds kwamen nieuwe bibliotheken tot stand die moesten gestoffeerd worden, als gevolg van de stichting van universiteiten, de oprichting van nieuwe kloostercongregaties en de heropleving van oude orden, alsook door het aantreden van nieuwe rijken.

In zijn laatste levensjaren zal De Busscher zijn activiteiten wel hebben afgebouwd. Er volgde in Brugge nog een belangrijke veiling in 1818, die van zijn eigen bibliotheek¹⁵. Boekenliefhebbers

15 *Catalogue Vente des livres de Mr. Jos De Busscher, Brugge, 1818.*

weten hoe verscheurend een dergelijk afscheid is. Na zijn dood hoefden zijn erfgenamen alvast geen ruzie over zijn boeken te maken. Zoals ze evenmin om zijn kunstcollectie moesten ruziën, want ook die verkocht hij¹⁶. Misschien had hij al vooraf een deel van zijn verzamelingen aan zijn nakomelingen overgemaakt. Zijn oudste zoon Joseph Pierre De Busscher (1773-1843), hoofdgriffier bij de rechtbank van eerste aanleg in Brugge, liet alvast ook een belangrijke boekenverzameling na¹⁷. Hetzelfde gold voor kleinzoons van Joseph De Busscher, zoals dokter Jacques-Olivier De Mersseman (1805-1853), die één der productiefste Brugse historici was in de jaren 1830-1850¹⁸ en rijksarchivaris Edmond De Busscher (1805-1882)¹⁹. Wellicht, zo niet waarschijnlijk, kwamen ook nog boeken terecht bij zijn zoon en opvolger Guillaume, die een aanzienlijke verzameling bezat²⁰ en bij andere kinderen en kleinkinderen. De liefde en belangstelling voor het boek werd alvast geërfd door de volgende generaties, met onder hen, naast de hierboven vermelden, de essayist en filosoof Suzanne Lilar (1891-1992), de romanière Françoise Mallet-Joris (°1930), de kunsthistorica Marie Fredericq-Lilar (°1934) en verschillende nazaten die behoorden tot de familie van Zuylen van Nyevelt, onder wie Alice van Zuylen (1901-1988) die op latere leeftijd trouwde met de politicus en schrijver Pierre Nothomb (1887-1966)²¹. De internationaal gerichte Joseph De Busscher had zeker niet te klagen over de intellectuele kwaliteit van zijn nakomelingen. Boeken die door zijn handen waren gegaan, stonden wellicht in hun boekenkasten.

16 *Catalogue d'un beau cabinet de tableaux recueillis en nombre d'années par Monsieur Joseph De Busscher, ancien imprimeur-libraire à Bruges*, sous la direction de Mr. E. J. Terlinck, Gent, Drukkerij G. De Busscher et fils.

17 *Catalogue Vente des livres de Mr. J. P. De Busscher*, Brugge, 1843.

18 *Catalogue d'une précieuse collection de livres (...) ayant formé la bibliothèque de feu Mr. J. De Mersseman*, Brugge, 1853; H. LOBELLE en J. VAN CLEVEN, 'Het neogotisch grafteken van Dr. Jacques O.M. De Mersseman (...)', in: *Brugs Ommeland*, 1979, p. 335.

19 *Catalogue de la bibliothèque, des manuscrits, autographes et des dessins et gravures provenant de feu M. Edmond De Busscher*, Gent, Drukkerij L. De Busscher, 1882.

20 A. VAN DER MEERSCH, 'Guillaume-Joseph De Busscher', in: *Biographie Nationale*, Tome IV, Brussel, 1873, kol. 852-855.

21 L. VAN RENYNGHE DE VOXVRIE, *Descendance de Jean-Bernard van Zuylen van Nyevelt et d'Isabelle du Bois*, Brugge, 1964, p. 54.

Bijlage. Inventaris van de briefwisseling.

1. De Bure aîné aan De Busscher, 16 april 1799
2. De Bure ainé aan De Busscher, 7 juni 1799
3. De Bure aîné aan De Busscher, 9 augustus 1800
4. De Bure fils (in naam van zijn vader) aan De Busscher, 23 oktober 1800
5. De Bure aîné aan De Busscher, 24 oktober 1800
6. De Busscher aan De Bure aîné, 27 november 1800
7. De Bure aîné aan De Busscher, 3 december 1800
8. De Busscher aan De Bure aîné, 21 december 1800
9. De Bure aîné aan De Busscher, 13 november 1801
10. De Busscher aan De Bure aîné, 18 november 1801
11. F.-L. Regnault-Delalande aan De Bure aîné, 7 januari 1802
12. De Bure aîné aan De Busscher, 22 september 1802
13. De Bure aîné aan De Busscher, 14 oktober 1802
14. De Bure aîné aan De Busscher, 17 oktober 1802
15. De Bure aîné aan De Busscher, 18 december 1802
16. De Bure aîné aan De Busscher, 27 januari 1803
17. De Bure aîné aan De Busscher, 10 mei 1803
18. De Bure aîné aan De Busscher, 21 juli 1803
19. De Bure aîné aan De Busscher, 19 augustus 1803
20. De Busscher aan De Bure aîné, 23 augustus 1803
21. De Bure aîné aan De Busscher, 25 mei 1804
22. De Bure aan De Busscher, ongedateerde afrekening
23. Antoine-Auguste Renouard aan De Busscher, 10 september 1805
24. Antoine-Auguste Renouard, afrekening op 1 december 1806
25. Antoine-Auguste Renouard, 20 november 1807 zie illustratie op p. 331
26. Antoine-Auguste Renouard aan De Busscher, 2 september 1810
27. Antoine-Auguste Renouard aan De Busscher, 12 februari 1811
28. Antoine-Auguste Renouard aan De Busscher, 12 april 1811
29. Antoine-Auguste Renouard aan De Busscher, 6 juni 1814²²

22 De laatste brief in de verzameling dateert van 8 juni 1819 en is gericht aan drukker P. de Goesin-Verhaeghen in Gent door een firma Benarel, met betrekking tot het leveren van medailles. Hij heeft dus geen betrekking op Joseph De Busscher.